

כללי התנהגות בגן לאומי תל חצור

- החפירות באתר נמשכות. הישמרו בעת הביקור מבורות פתוחים ומחפירות.
- סיירו בשבילים בלבד ואל תיכנסו לאתרים שטרם נפתחו לקהל.
- אין לטפס על חומות וקירות.
- אין לפגוע בעתיקות ובממצאים הארכיאולוגיים.
- אנא, שמרו על הניקיון.
- יש להקפיד לקיים את הנחיות השילוט ולהישמע להוראות עובדי הגן הלאומי.

פסל אל כנעני

כתיבה: פרופ' אמנון בן-תור ורוחמה בונפיל;

עריכה: יעקב שקולניק וד"ר צביקה צוק;

עריכה לשונית: נועה מוטרו; **מפה:** רוחמה בונפיל;

עיבוד מפה: אביגדור אורגד; **הפקה:** עדי גרינבאום;

ציילומים: יוסף שווייג, אילן שטולמן ומנחם גרייבסקי;

משלחת החפירות תל חצור, האוניברסיטה העברית בירושלים

ינואר 2007

באתר זה ניתן לרכוש את כרטיס ה-**הטבע**
המנוי השנתי לנגנים הלאומיים ולשמורת הטבע
כא הכנסות קודש לשמירת הטבע והאורשה

www.parks.org.il

01.07

אתר מורשת עולמית "התלים המקראיים: חצור, מגידו, באר שבע"

בשנת 2005 הכריז אונסקו על שלושת התלים המקראיים – חצור, מגידו ובאר שבע – כאתרי מורשת עולמית בעלי ערך עולמי יוצא מן הכלל. התלים האלה, הנזכרים פעמים רבות במקרא, נבחרו מתוך כ-200 תלים לדוגמאות הטובות ביותר של ערים מימי המקרא. בתלים אלו נערכו חפירות ארכיאולוגיות אינטנסיביות, שהניבו ממצאים מרתקים, השופכים אור על תולדות העמים בארץ ישראל בכלל ותולדות עם ישראל בפרט. הממצא האדריכלי המרשים כולל שערים, חומות, מקדשים, מחסנים, אורות ומפעלי מים.

באונסקו נקבעו שישה קריטריונים להכרזה, ודי באחד מהם (מלבד קריטריון מס' 6) בכדי להכריז על אתר כעל אתר מורשת עולמית. התלים המקראיים הוכרזו בזכות ארבעה קריטריונים, והם:

- 2 שלושת התלים מייצגים מפגש של תרבויות וערכים אנושיים במזרח הקרוב, שעוצבו באמצעות דרכי המסחר ובריתות עם ארצות אחרות. מפגש זה בא לידי ביטוי בסגנונות בנייה שמיזגו השפעות של מצרים, סוריה וארצות הים האגאי ויצרו סגנון מקומי מובחן.
- 3 שלושת התלים הם עדות לתרבויות שנעלמו, זו של הערים הכנעניות של תקופת הברונזה וזו של הערים המקראיות של תקופת הברזל. תרבויות אלה באות לידי ביטוי ביצירתיות בתכנון עירוני, ביצורים, ארמונות וטכנולוגיה של מפעלי מים.
- 4 הערים המקראיות היו בעלות השפעה ניכרת על ההיסטוריה המאוחרת יותר באמצעות הסיפור המקראי.
- 6 בשל אזכורם בתנ"ך יש לשלושת האתרים ערך עולמי דתי-רוחני יוצא דופן.

תמונות של שני האתרים הנוספים:

תל מגידו – במת פולחן כנענית

תל באר שבע – מראה כללי

גן לאומי תל חצור, טל': 04-6937290

ברוכים הבאים לגן לאומי תל חצור אתר מורשת עולמית

בת פרטי ומבנה ציבורי מהתקופה הישראלית

"...כי-חצור לפנים היא, ראש קל-הממלכות האלה" (יהושע ו"א 10)

תל חצור נמצא בעמק החולה, למרגלות הרי הגליל. האתר שוכן בצד הדרך הקדומה שפנתה לצפון-מזרח וקשרה את ארץ ישראל (דרום כנען) עם בקעת הלבנון, סוריה (צפון כנען) ומשם עם בבל. דרך אחרת, בכיוון צפון-מערב, פנתה לפיניקיה. מיקומה של חצור, אדמותיה הפוריות והמעיינות הנובעים בנחל חצור הסמוך - כל אלה יחדיו העניקו לה נתונים טבעיים להתפתח לעיר הגדולה ביותר בארץ ישראל ולאחת הערים החשובות של התקופה הכנענית.

חצור משתרעת על כ-800 דונם. היא כוללת עיר עליונה (האקרופוליס) ועיר תחתונה (המתחם). העיר העליונה מתנשאת כ-40 מטרים מעל לנחל חצור ושטחה כ-100 דונם. העיר התחתונה, המשתרעת מצפון לאקרופוליס, מוקפת סוללות עפר.

תולדות חצור

דברי ימי חצור מתחלקים לשני פרקים עיקריים: חצור הכנענית (תקופת הברונזה) וחצור הישראלית (תקופת הברזל). חצור הכנענית השתרעה על פני שטחה של העיר העליונה והתחתונה גם יחד, ואילו העיר הישראלית שכנה בעיר העליונה בלבד.

על ראשיתה של חצור בתקופת הברונזה הקדומה ג' (האלף השלישי לפסה"ג), ידוע מעט מאוד. היישוב שכן אז בעיר העליונה בלבד. הממצא הארכיאולוגי מעיד בבירור שכבר אז קיימה חצור קשרים הדוקים עם האזורים שמצפון לה והייתה חלק בלתי נפרד מתרבותה של צפון כנען.

חצור נזכרת לראשונה בשמה בתקופת הברונזה התיכונה בתעודות המצריות המכונות "כתבי המארות", שנכתבו במאה ה-18 לפסה"ג. בסופה של מאה זו עלתה חצור לגדולה. היישוב, שמספר תושביו נאמד אז ב-15,000 נפש, השתרע על פני כל השטח של העיר העליונה והתחתונה. באותם ימים הייתה חצור העיר היחידה בארץ ישראל שקיימה קשרים עם המרכז המדיני החשוב במארי, שעל גדות הפרת התיכון. בארכיון שהתגלה במארי נמנו עד כה כ-20 תעודות המצביעות על קשרים הדוקים עם חצור. תעודות אלה מספרות, בין השאר, על חשיבותה של חצור, על שירות המסחר שעברו דרכה וזל שגרירים, זמרים ונגנים שישבו בה. גם בחצור נמצאו תעודות מתקופה זו, ובהן אחת בה נזכר אדם בשם אַבְנִי-אֲדוּ (ככל הנראה מלך חצור) כשמו של קְבוּן מלך חצור (אשר מלך מאות שנים מאוחר יותר), שנזכר במקרא ערב כיבוש כנען.

בתקופת הברונזה המאוחרת (המחצית השנייה של האלף השני לפסה"ג) המשיכה העיר לשגשג. חצור נזכרת ברשימות מסעי המלחמה והכיבושים של מלכי מצרים ובכמה מכתבים שהתגלו בארכיון אל-עמרנה שבמצרים (המאה ה-14 לפסה"ג). שניים ממכתבים אלו נכתבו בידי מלך חצור עֲבְדִי-תִיַשִׁי.

לא רק תעודות מעידות על גדולתה של חצור הכנענית, אלא גם, ואולי בעיקר, הממצאים שהתגלו בחפירות. העיר הענקית הייתה מבוצרת בסוללות עפר ובחומות. נמצאו בה ארמונות, מקדשים, בתי מגורים, כלי חרס, פסלים, כלי נשק, תכשיטים וחפצי אמנות רבים. הממצאים מעידים על הקשרים הנרחבים של חצור עם סוריה, מצרים, ממלכת החיתים, בבל ועם ארצות הים התיכון – כרתים, יוון וקפריסין. קשרים אלה הקנו לחצור את התואר "ראש כל הממלכות האלה" (יהושע ו"א 10) ומלך חצור זכה בתואר "מלך כנען" (שופטים ד' 2).

חותם שנמצא בארמון הכנעני, המתאר סצנה פולחנית

לפי המסופר במקרא יצא יבין מלך חצור בראשה של ברית ערים כנעניות להילחם בשבטי ישראל המתנחלים, המונהגים בידי יהושע. ניצחונם של הישראלים גרר אחריו את חורבנה ושרפתה של העיר (יהושע ו"א 11-12). החפירות הארכיאולוגיות הראו שאכן חצור חרבה בשרפת ענק, שסימניה ניכרים בבירור בעיר העליונה ובעיר התחתונה. על מידת הקשר שבין הסיפור המקראי לממצא הארכיאולוגי עדיין מתנהל ויכוח בין החוקרים.

לאחר חורבנה ניטשה חצור לפרק זמן של כ-100 עד 150 שנים. במאה ה-11 לפסה"ג חודש היישוב בשטח מצומצם בעיר העליונה בלבד. העיר התחתונה נעזבה סופית. היישוב בפרק זמן זה, הידוע כ"תקופת ההתנחלות", המקבילה לתקופת השופטים במקרא, דל

באופיו. שרידיו כוללים בעיקר עשרות בורות קטנים שנמצאו מלאים אפר ושברי כלי חרס. קטעי קירות דלים מעידים על קיומם של מבנים ארעיים. השריד החשוב ביותר מתקופה זו הוא במת הפולחן שבמערב התל.

חצור שבה והופיעה על בימת ההיסטוריה בתקופת הברזל (האלף הראשון לפסה"ג). במאה ה-10 לפסה"ג הייתה חצור אחת הערים החשובות בממלכה המאוחדת. היישוב השתרע בחלק המערבי של העיר העליונה בלבד וכנראה שלמה המלך הוא שביצר אותה.

פעילות בנייה נרחבת שהחלה בימי אחאב (המאה ה-9 לפסה"ג) הכפילה את שטח העיר. חצור השתרעה אז על כל שטחה של העיר העליונה, והוקמו בה מבני ציבור, ביניהם מפעל מים, מצודה ומבני מחסנים.

חצור חרבה במסע המלחמה של מלך אשור תגלת פלאסר ה-3, בשנת 732 לפסה"ג, ותושביה הוגלו יחד עם תושבי הגליל כולו.

לאחר החורבן הצטמצם היישוב בחצור. בחלק המערבי והגבוה של האקרופוליס נבנו מצודות בתקופות האשורית, הפרסית וההלניסטית. חצור נזכרת בפעם האחרונה בתעודות היסטוריות בספר מכבים א' (י"א 67) בתיאור מלחמתו של יונתן המכבי בדמיטריוס, שהתנהלה "במישור של חצור" (147 לפסה"ג).

תולדות המחקר

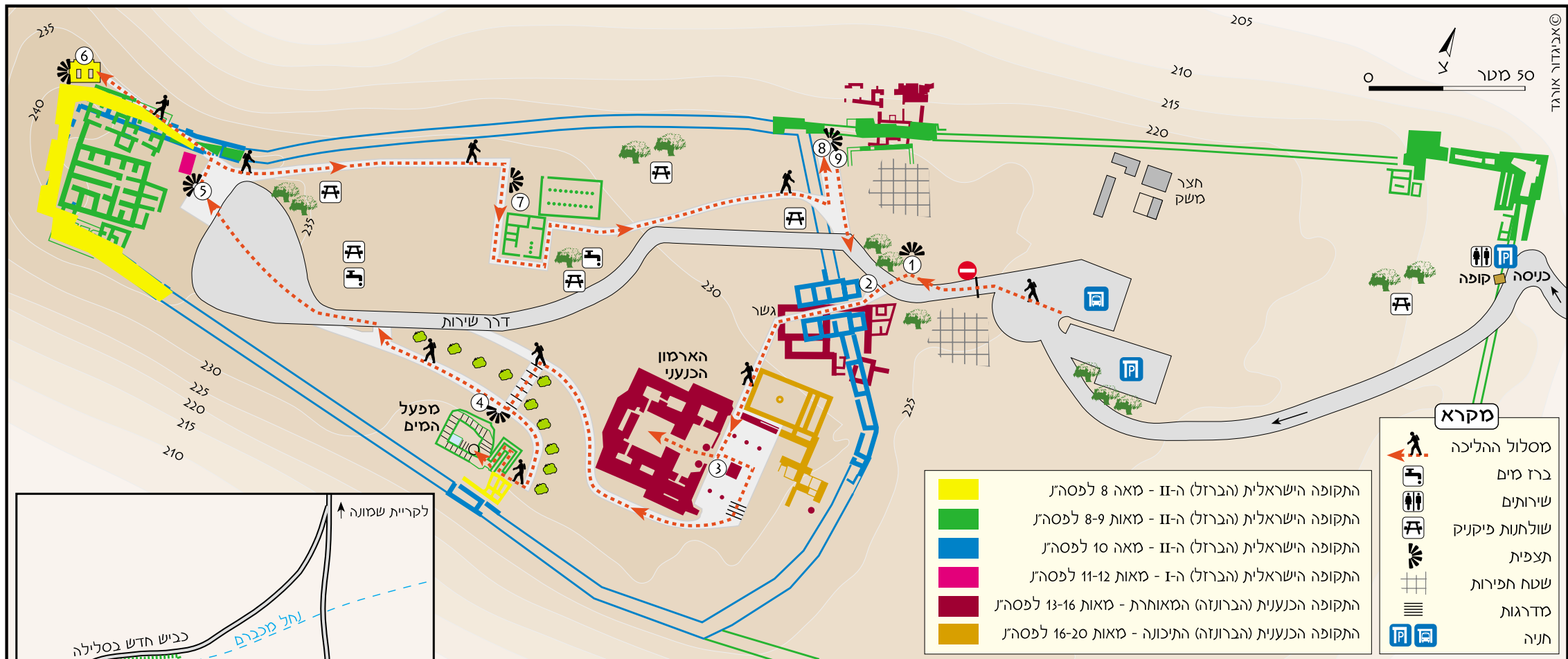
החוקר האירי לזלי פורטר זיהה לראשונה את חצור המקראית עם תל אֶל-קֶדַח (1875). בשנת 1928 ערך הארכיאולוג הבריטי ג'והן גרסטאנג חפירה קצרה במקום. משלחת מטעם האוניברסיטה העברית, בראשות יגאל ידן ובמימון קרן רוטשילד, ביצעה בתל את החפירה הנרחבת הראשונה (1955-1958, 1968-1969). החפירות התחדשו בשנת 1990 בידי משלחת בהנהלת אמנון בן-תור. חפירות קרן זלץ בחצור לזכר יגאל ידן נערכות מטעם האוניברסיטה העברית, בחסותה של החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה. למימון החפירות מסייעים קרן זלץ (ניו-יורק), קרן אנטיקוואה (ז'נבה), קרן ברמן (האוניברסיטה העברית), קרן הכס וגורמים פרטיים.

לוחית ברונזה המתארת אציל כנעני. תקופת הברונזה המאוחרת

פסל מאבן בולת. תקופת הברונזה המאוחרת

סיור בתל

1. תצפית לעיר התחתונה

למרגלותיך משתרעת העיר התחתונה, ששטחה הגיע עד לעצים הנראים מצפון. שטח העיר התחתונה והעליונה מגיע לכדי 800 דונם. העיר התחתונה הייתה מיושבת בתקופה הכנענית, אז הייתה חצור הגדולה בערי ארץ ישראל, וגרו בה כ-15,000 תושבים. חפירות שנערכו בשמונה אזורים בשטח העיר התחתונה חשפו מקדשים, בתי מגורים, שערים ועוד.

2. "שער שלמה"

בכניסה לעיר הישראלית ניצב שער הכולל שישה תאים, שלושה מול שלושה, וביניהם מעבר. בקדמת התאים היו שני מגדלים. השער תוארך למאה ה-10 לפסה"ג, לימיה של הממלכה המאוחדת. תכנית השער דומה לשערים שהתגלו במגידו ובגזר. ידיו הצביע על כך שתיאור פעולות הבנייה של שלמה אכן מזכיר את בנייתן של שלוש ערים אלו: "וְזֶה דְּבַר-הַמַּסָּךְ אֲשֶׁר-הֶעֱלָה הַמֶּלֶךְ שְׁלֹמֹה, לְבַנוֹת אֶת-בֵּית ה' וְאֶת-בֵּיתוֹ וְאֶת-הַמְּלֹא, וְאֶת-חֹמַת יְרוּשָׁלַם; וְאֶת-חֹמַת מְגִדוֹ, וְאֶת-גֶּזֶר" (מלכים א' ט' 15). דרומית לשער נראית בבירור חומת הסוגרים. מתחת לתא האמצעי של האגף הדרומי נמצא מפתח בזלת של מקדש כנעני (מתקופת הברונזה המאוחרת), שהשער נבנה על חורבותיו. לצד פתח המקדש ניצבת מצבת פולחן.

3. ארמון מלכי חצור הכנענית

הגג מגן על הארמון הכנעני הטקסי, ששימש את מלכי חצור במאות 13-14 לפסה"ג. בחלק המערבי של חצר הארמון, מול פתחו, נמצאת במת הפולחן. בראש המדרגות המובילות לארמון התגלו שני בסיסי עמודים ענקיים מבזלת. במרכז הארמון נמצא חדר הכס. קירות הארמון בנויים לבנים ובסיסיהם מצופים בלוחות מסותתים של בזלת, שמעליהם הונחו קירות ארזים. בחפירות שנערכו בארמון התגלו, בין השאר, כתובות בכתב יתדות המוטבעות על לוחות טין, פסלים מאבן ומברונזה ותכשיטים. הארמון חרב בשרפה אדירה במאה ה-13 לפסה"ג. במבט מזרחה מחצר הארמון נראים קירות אבן עבים העוברים מתחת לחצר. אלה הם שרידי של מבנה מונומנטלי קדום יותר. ייתכן שזהו ארמונו של אותו אֶבְנִי-אֲדֹם, הנזכר בתעודות שנתגלו במארי. מדרום להם נראה מקבץ מצבות אבן ולידן שולחנות מנחה. זהו מכלול פולחני מתקופת הברונזה התיכונה.

מכתב לאֶבְנִי (אֲדֹם) מֶלֶךְ חֹצוֹר(?)
מאה 18 לפסה"ג

אנכי, החלק השני הוא פיר אנכי הכולל קירות התומכים את שכבות היישוב הקדומות יותר ומדרגות חצובות בסלע. עומקו הכולל של הפיר הוא 45 מטרים. במקום שבו מסתיים הפיר, למרגלות חמישה גרמי מדרגות, מתחיל החלק השלישי – מנהרה היורדת בשיפוע אלכסוני, שאורכה 25 מטרים. המנהרה מסתיימת בבריכת מים קטנה הניזונה ממי התהום.

5. מצודה ישראלית ובמת פולחן

בקצה המערבי והגבוה של העיר העליונה נחשפו שרידים של מצודה שנבנתה ככל הנראה בימי אחאב (המאה ה-9 לפסה"ג). השער המונומנטלי שכלל סף, מזוזות, כותרות מסוגנות (שכמותן נמצאו גם במבני ציבור במגידו, בשומרון ובירושלים) ומשקוף, הועברו למוזיאון ישראל בירושלים. המצודה הנראית כיום באתר – ממנה שרדו היסודות בלבד – נבנתה על שרידי מצודה קדומה יותר ומעל לחומת הסוגרים המיוחסת לימי שלמה. המצודה נהרסה יחד עם העיר כולה בידי תגלת פלאסר ה-3, מלך אשור, בשנת 732 לפסה"ג.

אחת משתי כותרות התימורה שעיטרו את שער הכניסה למצודה הישראלית

בשטח שבקדמת המצודה שוחזרה במת פולחן מתקופת השופטים (המאה ה-11 לפסה"ג). בחשיפת הבמה התגלו חפצי פולחן כגון מצבה, כני קטורת וצלמית מתכת של אלוהות.

6. מגדל ישראלי

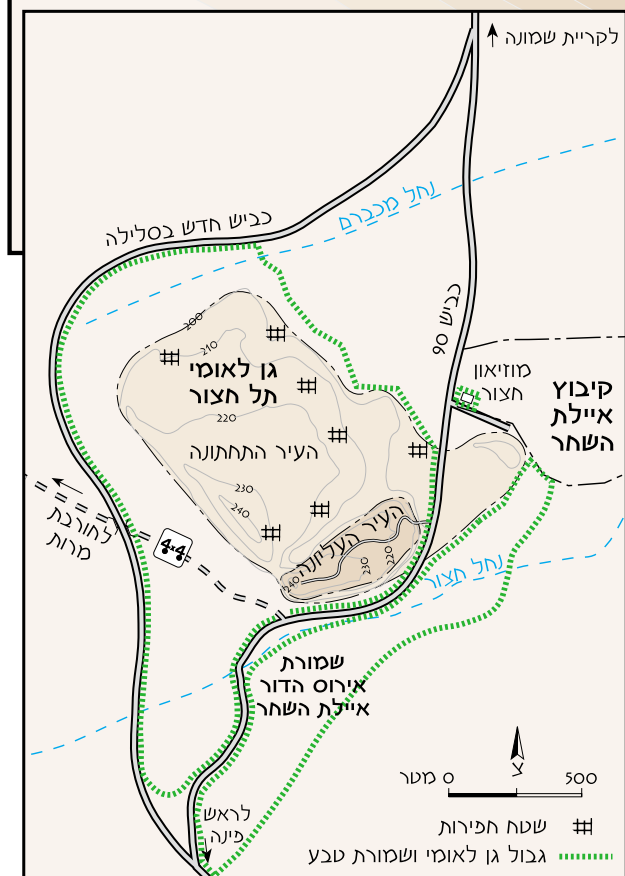
המגדל הנראה בקצה המערבי של התל הוא שריד הבנייה הישראלית המאוחר ביותר שנבנה בחצור. המגדל נבנה כחלק ממערך ההגנה שנועד לקדם את פני הצבא האשורי, אך בסופו של דבר הצליחו האשורים לכבוש את חצור. "בְּיָמַי פָּקַח מֶלֶךְ-יִשְׂרָאֵל, בָּא תְּגַלֵּת פְּלֶאֶסֶר מֶלֶךְ אַשּׁוּר, וַיִּקַּח אֶת-עֵינָיו וְאֶת-אֶבְלֵ בֵּית-מַעֲכָה וְאֶת-יְנוּחַ וְאֶת-קִדְשׁ וְאֶת-חֹצוֹר וְאֶת-הַגִּלְעָד וְאֶת-הַגְּלִילָה, כָּל אֶרֶץ נַפְתָּלִי; וַיְגַלֵּם, אֲשֶׁרָה" (מלכים ב' ט' 29).

אל או מלך, מצבות פולחן ואריה ממקדש בעיר התחתונה

המוזיאון לעתיקות חצור

למרגלות תל חצור, סמוך לשער הכניסה לקיבוץ איילת השחר, נמצא המוזיאון לעתיקות חצור. המוזיאון מציג את הממצאים המרתקים שהתגלו בחפירות. בין הממצאים: כלי המקדש הכנעני הגדול ופסלי אלים שהיו בו, אסטלות בזלת ממקדש המצבות, המייצגות את חצור במלוא פריחתה (המאה ה-14 לפסה"ג – תקופת אל-עמרנה), כלים ממצרים, מקפרסין ומכרתים, כלים מהתקופה הישראלית, כלי נגינה מקונכייה וכלי תמרוקים, כתובות עבריות קדומות ועוד. הכניסה למוזיאון לקבוצות בלבד, בתיאום עם אנשי גן לאומי תל חצור.

תל חצור - העיר העליונה והעיר התחתונה

7. בית פרטי ומבנה ציבורי מהתקופה הישראלית

שני המבנים הנמצאים בחלק הצפוני של העיר העליונה ניצבו במקור מעל לארמון הכנעני וזמנם מהמאה ה-8-9 לפסה"ג. הם הועברו לכאן כדי לאפשר את שימורם ואת החפירה בארמון. בעת ההעברה נשמרו האבנים במקומן המקורי במבנה ונשמר גם יחסם של המבנים זה לזה. בית אחד שימש למגורים. זהו בית מטיפוס "ארבעה מרחבים". תכנית הבית, האופיינית לתקופה הישראלית, כוללת חצר ושלושה אגפים בנויים סביבה. הדיירים התגוררו בקומה השנייה ואילו בחצר נעשו עבודות הבית. בחצר הבית שוחזר בית בד במקום המקורי כפי שנמצא בחפירות.

המבנה השני, שבו נראים שני טורים של עמודי אבן, שימש כמחסן ציבורי. חלקו המרכזי של הגג נשען על שני טורי העמודים אשר בעבר היו גבוהים יותר, כך שהגג שמעל שני המרחבים הצדדיים של המבנה היה נמוך יותר. מהמרווח שבין הגג הגבוה במרכז לגג שבשני הצדדים החיצוניים חדרו למבנה אור ואוויר.

8. עיר שלמה ועיר אחאב

חומת סוגרים היא חומה הבנויה משני קירות מקבילים, שביניהם מפריד חלל שרוחבו כ-2.5 מטרים. המרחב הזה מחולק על ידי מחיצות לסוגרים, כלומר, לחדרים. חומת הסוגרים שנחשפה כאן, המתחברת ל"שער שלמה", מיוחסת לימי שלמה (המאה ה-10 לפסה"ג). חומה מלאה בעלת קדמות ונסוגות, המיוחסת לאחאב (המאה ה-9 לפסה"ג), נחשפה מזרחה מאן. החומה בנויה מחלקים בולטים מהחומה (קדמות) ושקועים (נסוגות) לסירוגין. שטחה של העיר בימי אחאב הוכפל וכולה נתחמה בחומת הקדמות והנסוגות.

9. מעבר בין העיר התחתונה לעיר העליונה של חצור

במקום זה התגלתה מערכת מדרגות בזלת המובילה לחלק העליון של התל. כאן היה המעבר בין העיר העליונה לעיר התחתונה בתקופה הכנענית.

מנקודת התצפית נראים שרידי מבנה מונומנטלי בעל כמה חדרים (מהתקופה הכנענית המאוחרת). במרחב הכניסה, המרוצף בלוחות בזלת, נמצאה במת פולחן עשויה מאבני בזלת מוחלקות. פני הבמה עשויים לוח בזלת אחד, שמשקלו כשני טונות. במרכז הלוח נקדחו ארבעה שקעים בקוטר שני סנטימטרים כל אחד, ששימשו ככל הנראה להצבת רגלי כס. במות פולחן שניצבו בקרבת שערים ידועות מאתרים רבים (לדוגמה הבמה בתל דן).

יאשיהו מלך יהודה הרס במאה ה-7 לפסה"ג במות הניצבות ליד שערים במהלך הרפורמה הדתית שערך: "...וַיִּטְמֵא אֶת-הַבָּמֹת אֲשֶׁר קָטְרוּ-שָׁמָּה הַכְּנַעֲנִים, מִגִּבְעַת עַד-בְּאֵר שָׁבַע; וַיִּתֵּץ אֶת-בָּמֹת הַשָּׁעָרִים..." (מלכים ב' כ"ג 8).

מפעל המים של חצור - המדרגות המקוריות ומתקן הירידה המודרני